

Dariusz Matelski
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

Działania prof. Karola Estreichera jr. dla kształcenia młodzieży we Wrocławiu w latach 1951–1961 i rewindykacji dziedzictwa kultury Ziemi Zachodnich i Północnych Polski

Prof. Karol Rafał Estreicher jr (1906–1984) był jednym z najwybitniejszych historyków sztuki po II wojnie światowej w Polsce; jego autorstwa *Historia sztuki w zarysie* miała aż dziesięć wydań (a łączny nakład osiągnął pół miliona egzemplarzy)¹.

Prowadząc działania rewindykacyjne w Niemczech w latach 1945–1948 – osiem misji rewindykacyjnych² – mjr dr Karol Estreicher jr cały czas miał na uwadze nie tylko odzyskanie dziedzictwa kultury zrabowanego przez Niemców z Polski w granicach sprzed 1 września 1939 r., ale także zabiegał o przywiezienie tego co ewakuowano z ziem, które Polska uzyskała w Poczdamie w 1945 r. Jeszcze nie będąc związanym naukowo i dydaktycznie z Wrocławiem, Karol jr już w styczniu 1947 r. bronił praw miasta Wrocławia oraz innych terenów Ziemi Zachodnich i Północnych, których dobra kultury oraz wyposażenie instytucji komunalnych znalazły się w budynku Collegium Maius UJ. Ukryli je – za zgodą władz UJ, rektorów: prof. Tadeusza Lehr-Spławińskiego (1891–1965), prof. Władysława Szafiera (1886–1970) i prof. Franciszka Waltera (1885–1950) – urzędnicy uniwersyteccy: Marian Zapiór i Zbigniew Brablec³. Zaś we wrześniu tego roku odzyskał siedem pak z eksponatami, dokumentami i książkami Muzeum Gdańskiego⁴. Wspierał polonizację administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski, zwłaszcza Józefa Kazimierza Lagosza (1888–1961) – wikariusza kapituły archidiecezji wrocławskiej z uprawnieniami biskupa rezydencjalnego, który „wyrzucił niemieckich księży”⁵.

Podczas pobytu w Krakowie w dniu 14 grudnia 1950 r. rektor Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych we Wrocławiu prof. Mieczysław Pawełko (1908–1962)⁶ zaproponował prof. Karolowi Estreicherowi jr. objęcie w roku akademickim 1950/1951 kierownictwa Katedry Historii Sztuki PWSSP (il. 1.)⁷. Zajęcia podjął w styczniu 1951 r., jeżdżąc pod koniec miesiąca do Wrocławia i prowadząc je przez cztery dni. Wówczas zrezygnował z wykładów w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie⁸. Propozycja przejścia do Wrocławia wyszła od malarza i architekta Marcina Bukowskiego (1902–1987) wykładowcy Politechniki we Wrocławiu⁹, który w latach 1950–1952 był kontraktowym zastępcą profesora (starszym wykładowcą) PWSSP we Wrocławiu¹⁰. Z Karolem jr. znali się z lat 20., gdy obydwoj studiowali historię sztuki oraz byli fanami piłki nożnej (Karol jr – „Cracovii”, zaś Marcin – krakowskiej „Wisły”)¹¹. Wspierał Bukowskiego prof. Eugeniusz Geppert (1890–1979)¹², artysta malarz, kolorysta, w latach 1945–1946 członek zarządu Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie, który w 1946 r. był

⁶ Zob. Pawełko Mieczysław (b.d.). Pod datą 15–17 listopada 1954 r. zapisał: „Pawełko Mieczysław zapity zupełnie. Jeszcze się szkoły trzyma”. Estreicher jr (2002: 362–363).

⁷ Kopia pisma rektora PWSSP we Wrocławiu prof. Mieczysława Pawełka z dnia 20 grudnia 1950 r. do prof. Karola Estreichera jr; Estreicher jr (2002: 267). „W latach 50. nastąpiły zmiany wśród kadry profesorskiej. Do Krakowa odeszli: Leon Dołżycki [(1888–1965)], Adam Hannykiewicz [(1887–1946)] i Emil Krcha [(1894–1972)]. Pojawili się ceramicy związani z warszawską Spółdzielnią »Ład«: Julia Kotarbińska i Rudolf Krzywiec. Krakowski historyk sztuki Karol Estreicher rozpoczął wykłady z historii sztuki. W 1959 roku wykładowcą rzeźby zostaje aż do swojej śmierci Xawery Dunikowski”. Zob. Steckiewicz (2006); Banaś (1996).

⁸ Estreicher jr (2002: 267–268, styczeń 1951).

⁹ Estreicher jr (2002: 269, 8 stycznia 1951).

¹⁰ Zob. Prof. arch. Marcin Bukowski (2013) – tam fotografia. Por. Przyłęcki (1990: 96–98).

¹¹ Zob. gc (b.d.) – tam fotografia; Prętczyński (2005: 30–35).

¹² Nekrolog (1979: 2).

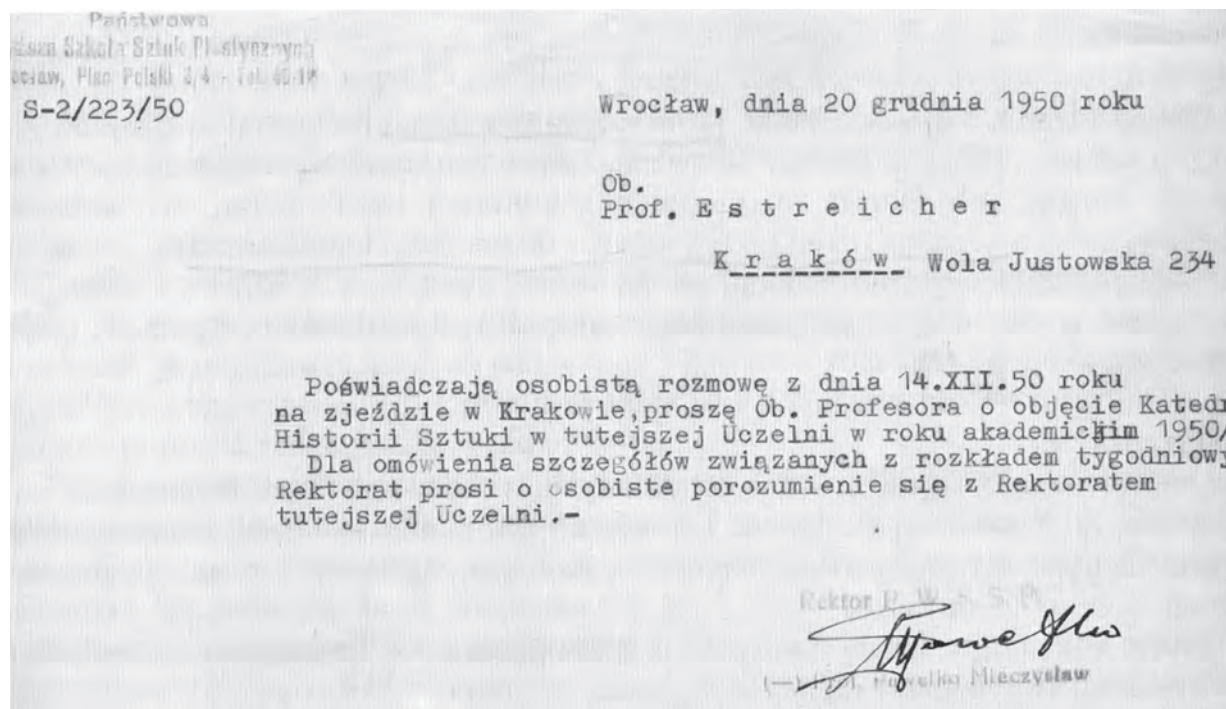
¹ Por. Matelski (2016 c).

² Estreicher jr (2015: 35–106, 107–146); Matelski (2017 i 2018).

³ Estreicher jr (2002: 79–80), zapis ze stycznia 1947.

⁴ Estreicher jr (2002: 91).

⁵ Estreicher jr (2002: 181, grudzień 1949). Zob. szerzej: Matelski (1996: 101–129).

Il. 1 Kopia pisma rektora PWSSP we Wrocławiu, prof. Mieczysława Pawełka, do prof. Karola Estreichera jr. z 20 grudnia 1950 r.
Za: Estreicher jr (2002: 267)

Il. 2 Grupa studencka z PWSSP we Wrocławiu, rok akad. 1952/1953. W pierwszym rzędzie od lewej stoją: Emilia Piecuch (później Wrońska), Eugeniusz Geppert (w jasnym płaszczu) i Karol Estreicher (w czapce), za nimi Witold Gyurkovich, Irena Skangiel, Regina Konieczka (-Popowska), Regina Włodarczyk (-Puchała), obok niej Zofia Truszkowska (-Grajewska); z tyłu za nimi: Tadeusz Torski, Tadeusz Wrona, Teresa Kopeć, Józef Wrzesień, Stanisław Łuszczarz, Michał Jędrzejewski (rektor w latach 1984-1990), Kazimierz Kowalski i Adam Dzień, a za nimi: Maciej Urbaniec, Wiesław Zajączkowski, Jan Drozd (później Drost) i Piotr Woźniak; za nimi Krystian Jarnuszkiewicz, Leon Podsiadły i Anna Lisowska (-Jarnuszkiewicz). Autor fotografii nieznan. Za: Estreicher jr (2002: 438)

założycielem i pierwszym rektorem (do 1950 r.) Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych¹³ we Wrocławiu. Jako absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego dobrze znał krakowskie środowisko naukowe. Sam studiował w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie pod kierunkiem Jacka Malczewskiego¹⁴. Z tamtych czasów znał także rodzinę Estreicherów, będąc zwłaszcza pod wpływem braci Stanisława i Tadeusza Estreichera (1871–1952) – ojca i stryja Karola juniora.

Ze współpracy z Wrocławiem Karol jr był bardzo zadowolony. Pod datą 7 kwietnia 1951 r. zapisał:

Szkoła we Wrocławiu bardzo sympatyczna. Stosunki przyjemne. Na czele stoi rektor M. Pawełko – partyjny ale nie serio, ceramik, rzeźbiarz (który niestety pije jak zauważyłem). Wykłady obejmują cztery lata. Profesorowie Eugeniusz Geppert¹⁵, Stanisław Dawski¹⁶ i jego żona Maria Dawska¹⁷, Borys Michałowski¹⁸ rzeźbiarz, Stanisław Pękalski¹⁹ malarz (nie krewny Leonarda). Szkoła skromna, nie odbudowana w całości. Ledwo część. Reszta stoi wypalona, na placu nad Odrą, naprzeciw kościoła św. Krzyża i wyspy z Katedrą. Bardzo mili są Dawscy. On człowiek głębszego wyczucia sztuki, ona malarka o silnym zacięciu dekoracyjnym. Maluje głównie martwe natury. On grafik. Z Pawełką, chociaż jest uprzejmy i grzeczny, rozmowa o sztuce nie idzie. To umysł na wespół rzemieślniczy i niezbyt wykształcony. Z Borysem Michałowskim grywamy w szachy w przerwach między wykładami. Eugeniusz Geppert, nic się nie zmienił od lat (odkąd go znałem w Krakowie przed wojną jako redaktora „Głosu Plastyków”). Tak samo wójuje o swą sztukę tzn. w gruncie rzeczy o uplasowanie siebie. Wszyscy muszą malować socrealistycznie. Ale nie ma tego, co w Krakowie na Akademii Sztuk Pięknych – intryg, zawiści, a przede wszystkim rządów

¹³ W latach 1946–1949 nosiła nazwę Wyższa Szkoła Sztuk Pięknych we Wrocławiu, a od 1996 r. Akademia Sztuk Pięknych we Wrocławiu (od 25 kwietnia 2008 r. im. Eugeniusza Gepperta).

¹⁴ Porada (2014: 48–50).

¹⁵ Eugeniusz Geppert (1890–1979). Zob. Harasimowicz, Suleja (2006); Porada (2014: 48–50).

¹⁶ Stanisław Dawski (1905–1990). Zob. Dmochowska (2011: 92–95, 111); Janota (1972: 105); Pijaczewska (1991: 62).

¹⁷ Maria Dawska, wł. Moszaro Zimmerman (1909–1993). Zob. Bogna (2015); Janota (1972: 104–105); Maria Dawska (b.d.).

¹⁸ Borys Michałowski (1905–1995). Zob. Harasimowicz, Suleja (2006: 529); Jasińska (2014); Michałowski Borys (b.d.).

¹⁹ Stanisław Pękalski (1895–1967). Zob. Prętczyński (2005: 30–35); Wincze (1978).

nieodpowiedzialnych artystycznie ludzi jak Witold Chomicz²⁰ czy Sawulak²¹. Nikt mi tu nie zakazuje mówić o impresjonizmie francuskim, nikt nie pilnuje i nie donosi, jeśli się wyrażę o jakimś obrazie religijnej treści np. o *Ostatniej Wieczery* Leonarda. W Krakowie niejaki Stefan Morawski²² udzielał mi w rektoracie monitów co i jak mam wyklądać. Wstręt zbierał. We Wrocławiu szkoła jest mniejsza, można się ukryć. Nikt także nie żąda ode mnie jazd na kursa dokształcające w Nieborowie czy w Warszawie. Coś się na ten temat mówi, ale to tak nieobowiązująco. Zapowiadam, że albo byłem na kursach (co nie prawda), albo że pojadę uczyć się marksizmu. W ten sposób się wykręcą²³.

Od pierwszych miesięcy pracy we Wrocławiu zaprzyjaźnił się Karol jr z małżeństwem malarzy artystów i profesorów Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych we Wrocławiu, Stanisławem Dawskim i jego żoną Marią Stanisławą, z którymi bywał na sztukach teatralnych²⁴. Tutaj

dobiegła mnie wieść radosna, że po ciężkim ataku paraliżu zmarł Stalin. Przyniósł ją rano rzeźbiarz Michałowski. Tańczył w pokoju profesorskim z radości. Szczęściem nikt tego nie widział²⁵.

Dawscy pomogli także Karolowi jr. w odszukaniu we Wrocławiu więzienia, w którym w listopadzie 1939 r. przetrzymywany był jego ojciec, prof. Stanisław Estreicher (1869–1939), aresztowany 6 listopada 1939 r. w ramach akcji wymierzonej w 183 profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego (*Sonderaktion Krakau*), a następnie przewieziony do obozu koncentracyjnego Sachsenhausen, gdzie zmarł 28 grudnia 1939 r.²⁶

²⁰ Witold Chomicz (1910–1984). Zob. Stachowski (2000); Witold Chomicz (2009).

²¹ Włodzimierz Sawulak (1906–1980). Zob. Dwornik-Gutowska (b.d.); Włodzimierz Sawulak (b.d.).

²² Stefan Tadeusz Morawski (1921–2004). Zob. Becela i in. (1984: 636).

²³ Estreicher jr (2002: 276, 7 kwietnia 1951). Dalej pod datą 1 lutego 1952 r. zapisał: „Szkoła we Wrocławiu jest mi dogodna. Byłem nie posłani na kursy marksizmu-stalinizmu, bo tego nie zniosę. Dotąd wykręcałem się”; Estreicher jr (2002: 309).

²⁴ „Byłem z Dawskimi w teatrze Idy Kamińskiej [(1899–1980)] na sztuce w języku żydowskim. Nie wiele rozumiałem jidysz [podkr. – D. M.] – znać świetną grę. Szybkie dialogi – inteligencję rasy – reakcje. Publiczność przeważnie żydowska. Młodzieży zupełny brak. Sami starsi po czterdziestce. Sprawiało to osobliwy widok”; Estreicher jr (2002: 343, 12 stycznia 1953).

²⁵ Estreicher jr (2002: 346, marzec 1953).

²⁶ W zbiorach Muzeum Rodu Estreicherów Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie (obecnie depozyt w Muzeum

Do Wrocławia przyjeżdżał pociągiem. Nieraz spotykał w podróży profesorów Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych. W dniu 5 stycznia 1955 r. spędził czas na interesującej rozmowie ze Stanisławem Pękalskim, który 11 stycznia zaprosił go do domu na kolację²⁷. Z podróży pociągiem 2 marca 1958 r. mamy zupełnie inną relację:

Od Katowic dużo Niemców, „pół-niemców”, „wasser-polaków” jadących do Szczecina, a stamtąd do Niemiec zachodnich do rodzin. Rząd nasz zgadza się na tego rodzaju formę emigracji ludzi w Polsce. Ludzi w Polsce, jak na ten biedny kraj, jest stanowczo za dużo. Zwłaszcza w miastach²⁸.

Czasami jechał na wykłady nad Odrę samochodem²⁹.

Podczas comiesięcznych przyjazdów do Wrocławia Karol jr był zakwaterowany w hotelu nad Liber Fabricae³⁰. Wieczory spędzał u Dawskich (w kamienicy przy Placu Polskim 3)³¹ dyskutując o malarstwie i historii sztuki. „Stanisław Dawski odsuwa się coraz bardziej od figuralnego malarstwa. W Paryżu taszyzm, abstrakcja, zupełna fantazja form. Maria Dawska także odchodzi od wszelkiego realizmu”³². Pod datą 5 stycznia 1955 r. zanotował: „Malują soc-realistycznie. Ona portrety Bieruta (ale nie podpisuje!), rowerzystów na Wyścigu Pokoju etz. (!) . . . — on monumentalnych robotników. Po kryjomu: ona jakieś motyle, ptaki, laleczki — on para się

Uniwersytetu Jagiellońskiego) znajduje się kartonowe pudełko-urna (26,8 × 20 cm) z nr 660, w którym odesłano z niemieckiego obozu koncentracyjnego Sachsenhausen-Oranienburg prochy prof. Stanisława Estreichera. Urnę tę wypożyczono reżyserowi Andrzejowi Wajdzie (1926–2016), gdy kręcił film *Katyni* i pokazano ją, gdy profesorowa Janowiczowa odbierała od listonosza prochy męża (analogicznie prochy Stanisława Estreichera od listonosza odebrała córka Krystyna Grzybowska (1902–1963). Fotografiję pudełka-urny zob.: Estreicher jr (2013: 111).

²⁷ Estreicher jr (2002: 382–383, 11 stycznia 1955). „Po południu do Pękalskich, gdzie był jakiś inżynier architekt Dąbrowski [Leszek Teodozy (1912–1984) — D. M.]. Osioł. Dąbrowski wygadywał na niski stan kultury amerykańskiej. Bzdury. Niepotrzebnie zaparzyłem się i dyskutowałem. Ludzie u nas nie mają pojęcia i nie wiedzą jak świetną kulturę duchową ma za sobą Ameryka. Wygłaszają niemądre sądy o Ameryce niczym Sienkiewicz w swoich listach”; Estreicher jr (2002: 382–383, 11 stycznia 1955).

²⁸ Estreicher jr (2002: 571, 1 marca 1958). Zob. szerzej: Matelski (1999).

²⁹ „Rano wyjechałem o 7-mej przez Brzeg, Opole, Gliwice, Mikołów, Oświęcim do Krakowa. Leciałem przeciętnie po 80 kilometrów. O 11-tej byłem w Krakowie. Po drodze wszędzie nabożeństwa i procesje Bożego Ciała” (28 maj 1959); Estreicher jr (2002: 634).

³⁰ Estreicher jr (2002: 382–383, 10 stycznia 1955).

³¹ Estreicher jr (2003: 570, 12 kwietnia 1964).

³² Estreicher jr (2002: 362–363, 15–17 marca 1954).

grafiką (monolitografią)³³. Zaś w poniedziałek 20 lutego 1956 r. pisał: „Wieczór u Dawskich: rozkład sił partyjnych, wzrost znaczenia sztuki nowej. Socrealizm niepopularny”³⁴, a inną wizytę zanotował następująco: „Po południu z Dawskimi. Oboje Dawscy przechodzą zdecydowanie ku malarstwu formalnemu. Rzucają wszelki socrealizm. Ona przestała malować portrety Bierutów, wyścigi kolarskie, robotników monumentalnych. Żywe ostre kolory, plamy”³⁵. Wizyty u Dawskich stały się stałym i cyklicznym elementem pobytu Karola Estreichera jr we Wrocławiu — wydarzeniem towarzyskim³⁶. Podobnie było 26 maja 1959 r.: „We Wrocławiu o 4-tej po południu. Zaraz wykład. Potem u Dawskich. Przyszedł Jerzy Horodyński. Gadał, jak to on. Ładne grafiki Dawskiego. Zupełna zmiana stylu. Całkowita abstrakcja, formy, bryły, stosunek barw. Dawska odmiennie. Barwność, bez głębi w obrazie. Zbytorna dekoracyjność. Obydwoje niezwykle czuli, głębcy artyści”³⁷. Bywał także z Dawskimi na seansach kinowych, a raz towarzyszyli im doc. Stanisław Szpilczyński z żoną, podziwiając „Grace Kelly (księżną Monaco). Film stary, ona dobra aktorka. Typ urody mocno niemiecki”³⁸.

Utrzymywał także kontakty z rodziną ze strony matki, z kuzynem Franciszkiem (IV) Longchamps de Bérier (1912–1969)³⁹, profesorem prawa administracyjnego Uniwersytetu Wrocławskiego, który ożenił się z Leonillą Siemieńską (1915–1993) i mieli troje dzieci: Bogusława Stefana (ur. 1947), Katarzynę (ur. 1949) i Małgorzatę (1950–1989)⁴⁰. Jednak były to jedynie kontakty listowne⁴¹. Franciszek zmarł 19 maja 1969 r. (nowotwór), a Karol jr zapisał: „Utrzymywałem z nim serdeczne stosunki, ale nie miałem nigdy czasu zajść do nich, gdy byłem we Wrocławiu. Żony śp. Franka nie znam”⁴².

W poniedziałek 21 lutego 1955 r. podziwiał twórczość malarską kolegów z uczelni, wspominając: „Po południu oglądanie dobrej wystawy: Geppert, Geppertowa, Dawski,

³³ Estreicher jr (2002: 382–383, 11 stycznia 1955).

³⁴ Estreicher jr (2002: 438, 20 lutego 1956).

³⁵ Estreicher jr (2002: 453, 18 czerwca 1956).

³⁶ „Rano cały dzień wykłady w Szkole we Wrocławiu. Wieczór od 6-tej po południu jestem u Dawskich, jak zwykle w poniedziałki”. Estreicher jr (2002: 571, 3 marca 1958).

³⁷ Estreicher jr (2002: 629, 26 maja 1959).

³⁸ Estreicher jr (2003: 25, 6 stycznia 1961).

³⁹ „Ze strony rodziny mej matki utrzymuję stosunki z Longchampsami. Franek jest ciężko chory, we Wrocławiu”. Estreicher jr (2004: 347, 31 grudnia 1968).

⁴⁰ Zob. szerzej: Połuszejko (2011).

⁴¹ Estreicher jr (2004: 355, 6 stycznia 1969).

⁴² Estreicher jr (2004: 393, 19 maja 1969).

Dawska, Majchrzak, Zima i inni wrocławscy malarze. Urządzili dobrą, ostrą, wystawę obrazów⁴³.

Wykłady prowadził dla wszystkich lat. „We Wrocławiu wyłożyłem rok I do Fidiasza, rok II do Leonarda, rok III Rubens – Rembrandt (wszystko włącznie)⁴⁴; a także: „wykład dla wszystkich lat – teoria artystyczna. Nie czytałem wykładu z Witruwiusza⁴⁵. Prowadził wykłady od 8 do 18⁴⁶. Jednak utyskiwał na brak pełnego etatu po trzech latach dojeżdżania do Wrocławia⁴⁷. Rekompensatą była dobra atmosfera we współpracy z kolegami akademickimi oraz studentami⁴⁸. Prowadził także 21 lutego 1956 r. wykład otwarty w Szkole Muzycznej we Wrocławiu⁴⁹. Prof. Zbigniew Makarewicz (ur. 1940) studia wyższe odbył w latach 1958–1965 na Wydziale Ceramiki Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych we Wrocławiu w pracowniach prof. Xawerego Dunikowskiego (1875–1964)⁵⁰ i prof. Apolinarego Czepelewskiego (1909–1993). Wówczas zetknął się

⁴³ Estreicher jr (2002: 391, 20–23 lutego 1955).

⁴⁴ Estreicher jr (2002: 382–383, 11 stycznia 1955).

⁴⁵ Estreicher jr (2002: 706, 22 kwietnia 1960).

⁴⁶ Estreicher jr (2002: 382–383, 11 stycznia 1955).

⁴⁷ „Dotąd nie płać pełnej pensji. Klótnia z kwestorem we Wrocławiu”; Estreicher jr (2002: 391–392, 21 lutego 1955).

⁴⁸ „Pojechałem do Wrocławia na wykłady. Odrobiłem swoje. Praca ciężka. Atmosfera w szkole bardzo miła”. Estreicher jr (2002: 437, 16–18 stycznia 1956).

⁴⁹ Estreicher jr (2002: 438, 21 lutego 1956). Otrzymał 300 zł honorarium za wykład (dla porównania wówczas miesięczna pensja nauczyciela szkoły średniej wynosiła ok. 650 zł).

⁵⁰ „W roku 1959 Stanisław Dawski zaprosił Dunikowskiego, by objął wykłady rzeźby w Szkole Sztuk Pięknych we Wrocławiu. Było to już po moim odejściu z tej szkoły, o której zachowałem jak najmiłsze wspomnienia. Dunikowski dojeżdżał tam z Warszawy autem (jeden z pierwszych otrzymał od rządu nową Warszawę). Pomysł Dawskiego był trafny. Wyzyskał Dunikowskiego. Ostatnie lata życia, miał wtedy mistrz osiemdziesiąt kilka lat. Wracam do punktu wyjścia tj. do wyjazdu Dunikowskiego z Krakowa. Miasto, a zwłaszcza koledzy w Akademii Sztuk Pięknych nie doceniali jego i wartości jego zbiorów. Postimpresjoniści rządzący Akademią, najpierw Eibisch, potem Zbigniew Pronaszko, potem Fedkowicz, Rzepiński – jako rządcy Akademii nie doceniali niczyjego trudu. Ciągłe wydawało im się, że do dziejów sztuki wchodzi się przez poniżanie i niedopuszczanie innych. Tak np. Eibisch i Pronaszko nie zgodzili się w roku 1946 by Vlastimil Hofman był profesorem Akademii Sztuk Pięknych – rozgorzyczony Hofman, człowiek szlachetny i zacny, rzucił Kraków i wyjechał do Szklarskiej Poręby. Miasto, artyści krakowscy, byli w dużej mierze winni, że Hofman wyjechał! Dlatego, wprawdzie, na początku tego wspomnienia, napisałem, że można to przeniesienie się Dunikowskiego do Warszawy i darowanie tam zbiorów, nazwać złościwością, ale jednak gdyby w Krakowie miano dla niego i dla Vlastimila Hofmana więcej zrozumienia, to może byliby tu pozostali, wzbogacając miasto swym dorobkiem. Notoryczna bieda krakowska wywołuje zawiści i zazdrości, niechęć do innych, do organizowania czegoś nowego i śmiałego”; Estreicher jr (2003: 531–532, 6 stycznia 1964).

z prof. Karolem Estreicherem jr. Jak wspominał w listopadzie 2015 r.

gdy przyjeżdżał Estreicher raz w miesiącu na kilka dni, to było święto na Uczelni. Robiono dla wszystkich roczników i kierunków zebranie w auli (około 200 studentów) i tam Estreicher wykladał. Cieszył się wielką renomą, nie dosyć, że przyjeżdżał z Krakowa, to jeszcze był potomkiem rodu profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego. To robiło na nas wielkie wrażenie. Przecież byliśmy lokalną uczelnią na Ziemiach Odzyskanych, gdzie polskość dopiero raczkowała⁵¹.

I kolejne wspomnienie, tym razem artystki, Natalii Lach-Lachowicz: „Wrocławska uczelnia plastyczna lat 50. miała wyrazistą specyfikę. Wykłady i pracownie prowadziły autentyczne osobowości, jak profesorowie: Stanisław Dawski, Eugeniusz Geppert, Karol Estreicher z Krakowa czy Bronisław Kupiec – uczeń i przyjaciel prof. Witolda Romera ze Lwowa⁵². Zaś muzeolog Barbara Baworowska z Muzeum Narodowego we Wrocławiu wspominała:

[w] latach 50 XX w. Karol Estreicher wykladał historię sztuki w PWSSP we Wrocławiu. W pewnym momencie zauważył obecność Waldemara Cwenarskiego [(1926–1953)] na zajęciach ze studentami z innych roczników. Profesor gorliwego słuchacza wyprosił bo, jak się wyraził, mogło by się wydać, że nie jest spontaniczny kiedy swoje narracje o sztuce przeplata anegdotami⁵³.

Z imienia i nazwiska udało się ustalić 68 osób, spośród kilkuset studentów uczęszczających w latach 1951–1961 na wykłady z *Historii sztuki*, prowadzone przez prof. Karola Estreichera jr. (z nich 21 zostało profesorami!)⁵⁴.

⁵¹ Relacja prof. Zbigniewa Makarewicza (ur. 1940), przekazana autorowi w dniach 16–18 listopada 2015 r. podczas ogólnopolskiej konferencji naukowej we Wrocławiu pt. *Sztuka polska na Ziemiach Zachodnich i Północnych 1945–1981*.

⁵² Jurecki (2016)

⁵³ E-mail Barbary Baworowskiej do autora z 23 listopada 2015 r.. A także w liście tym B. Baworowska pisała: „[w] 1977 roku Karol Estreicher otwierał w Pałacu Sztuki w Krakowie wystawę prac Jana Lebestaina [(1930–1999)], sprowadzoną z Muzeum Narodowego we Wrocławiu. Ledwo rozpoczęte przemówienie nagle przerwał, podszedł do pewnej stojącej w tłumie pani, przywitał się z nią całując w rękę, po czym wrócił na swoje miejsce i przerwanego przemówienia. To było miłe, spontaniczne zachowanie, stojące w jawnej opozycji do zadęcia i nadejścia otwieranych wystaw muzealnych”.

⁵⁴ Zob. Format (2006: 1–24); Jendryczko (2001).

Jeden z jego krakowskich uczniów artysta malarz prof. Jerzy Tchórzewski (1928–1999) wspominał:

Umiął on zwięźle, systematycznie, trafnie charakteryzować poszczególne style i prezentować ich uroki, nie nudził nas szczegółami, datami, „wpływologią” itp., które to sprawy „rasowym” historykom sztuki wydają się niezwykle ważne, a nam nie były potrzebne. No, a jego sposób bycia – bezpośredni, błyskający humorem – niwelował przedział między katedrą a audytorium⁵⁵.

Z pewnością w podobny sposób prowadził wykłady we Wrocławiu (il. 2 i 3).

Przygotował Karol jr wystawę w dniach 21–23 maja 1956 r. dla uczestników Zjazdu Astronomów we Wrocławiu, eksponując zbiory Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, w tym globusy Mikołaja Kopernika⁵⁶.

Karol Estreicher jr, będąc od 1958 r. prezesem Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych (TPSP) w Krakowie, zorganizował w Pałacu Sztuki przy pl. Szczepańskim 4 wystawę prac profesorów Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych we Wrocławiu, np. *Świat malarskiej metamorfozy*, której organizatorem był dr Stanisław Szpilczyński (1910–1981)⁵⁷, co spotkało się z niezadowolaniem wizytującego ekspozycję ministra kultury i sztuki Tadeusza Galińskiego (1914–2013). „Beształ, że wystawia się złe malarstwo. Zobaczymy, jakie będą następstwa”⁵⁸; a także: „Geppert intryguje przeciw wszystkim abstrakcjonistom. Koledzy źle o nim mówią. Dawski go unika”⁵⁹. Podobnie postępował wobec kolegów prof. Rudolf Krzywiec (1895–1982) – „wyprawia intrygi i awantury. Skleroza umysłowa. Rzecz opiera się aż o ministerstwo, dokąd Krzywiec rozpisuje listy” – rozmawiał o tym Karol jr z profesorami Stanisławem Pękalskim i Borysem Michałowskim⁶⁰. W dniu 6 stycznia 1961 r. rozmawiał

ze Stanisławem Dawskim o zorganizowaniu wystawy jego prac w lokalu wystawienniczym TPSP w Nowej Hucie⁶¹. Zaś w niedzielę 11 lutego 1962 r. otworzył w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie wystawę absolwentów Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych we Wrocławiu, którzy tworzyli w Jeleniej Górze w ramach grupy „Krąg”⁶².

Wspierał Karol jr także rektora Dawskiego w nawiązaniu współpracy uczelni z przemysłem szklarskim i ceramicznym⁶³. „Szkoła Sztuk Plastycznych we Wrocławiu przechodzi coraz bardziej na użytkowość. Z tego powodu Eugeniusz Geppert dokucza Dawskiemu. Geppert jest bez charakteru. Do Krakowa na wystawę przysłał dwa obrazy naśladowujące Dufy. Po prostu są to plagiaty”⁶⁴. Aby wzmocnić pozycję rektora Dawskiego prof. Karol Estreicher jr, jako prezes TPSP w Krakowie, przeforsował dla niego nagrodę i medal Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie za twórczość artystyczną i osiągnięcia organizacyjne (il. 4). Nagrody ponadto otrzymali malarze krakowscy: Konrad Sebastian Winkler (1882–1962) i Mieczysław Wejman (1912–1997)⁶⁵. Zaś w marcu 1963 r. Karol jr w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie otworzył wystawę prac prof. Eugeniusza Gepperta, aby nie było mu przykro w związku z wyróżnieniem S. Dawskiego⁶⁶.

Szpilczyńskiego są ustawiczne naloty kontrolne”. Estreicher jr (2003: 324, 23 października 1962).

⁶¹ Estreicher jr (2003: 25, 6 stycznia 1961).

⁶² „Są to przeważnie moi uczniowie z Wrocławskiej Szkoły Sztuk Plastycznych. Wystawa poważna – ale bez temperamentu. Prowincjonalna”. Estreicher jr (2003: 188, 11 lutego 1962).

⁶³ Estreicher jr (1956: 3). „O godzinie 10-tej w redakcji »Odry« redaktor Lutogniewski [Tadeusz (1922–2002)] (nome de guerre). Ześzli się Stanisław Dawski, dyr. Władysław Zak (Zjednoczenie Przemysłu Szklanego), dyr. Stadnicki – plastyk z Warszawy, inspektor Zjednoczenia Przemysłu Ceramicznego, pani Jadwiga Wodzińska – redaktorka „Życia Warszawy”, adiunkt Forowicz [Tadeusz (1922–2013)], rektor (1967–1980)] z Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych we Wrocławiu, asystent Nawrocki [Feliks (1921–2001)], wreszcie ja. Mówiliśmy o powiązaniu szkła i ceramiki z przemysłem. Magnetofon nawijał naszą rozmowę. Lutogniewski twierdzi, że ją przepisze i da nam do poprawienia. O pierwszej wyjechałem do Krakowa przez Opole, Bytom i Katowice. Byłem w domu na Woli o 9.30”. Estreicher jr (2003: 26, 7 stycznia 1961).

⁶⁴ Estreicher jr (2003: 81–82, 29 maja 1961).

⁶⁵ Estreicher jr (2003: 132, 6 listopada 1961) – błędna pisownia nazwiska: Weyman.

⁶⁶ „Biruta Wasilkowska w Krakowie. Wzięłem ją na otwarcie wystawy Eugeniusza Gepperta w Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych. Wystawa, jak to u Gepperta, zawsze kogoś naśladuje. Teraz naśladuje Dufy’ego [(1877–1953)] i Chagalla [(1887–1985)]”. Estreicher jr (2003: 402–403, 9 marca 1963). Biruta Markuza-Wasilkowska była uczennicą prof. Aleksandra Kobzdeja (1920–1973) na Wydziale Malarstwa Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. „Po studiach pracowała jako scenograf przy produkcji filmów fabularnych. Obecnie mieszka w Warszawie,

⁵⁵ Tchórzewski (2006: 36–38).

⁵⁶ Estreicher jr (2002: 445, 21–23 maja 1956).

⁵⁷ Estreicher jr (2002: 655, 19 grudnia 1958) tam błędna pisownia nazwiska – Szpilczyński. Stanisław Szpilczyński – znany kolekcjoner exlibrisów – był pracownikiem naukowo-dydaktycznym Akademii Medycznej we Wrocławiu, gdzie w 1959 r. habilitował się (*Doktor Sebastian Petryczy z Pilzna (1554 1626)*, Warszawa 1961), a następnie uzyskał profesurę nadzwyczajną. Zob. Kucharz, Olszok (2012: 108–116); Suma (b.d.).

⁵⁸ Estreicher jr (2002: 679–680, 19 lutego 1960).

⁵⁹ Estreicher jr (2002: 719, 2 listopada 1960).

⁶⁰ Estreicher jr (2002: 771, 4 listopada 1960). „Profesor Krzywiec, sklerotyk i intrygant (ceramika artystyczna) ciągle robi donosy, lata do Partii z urojonymi krzywdami i jest wysłuchiwany. Na wrocławskie Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych pod prezesurą dr Stanisława

Gdy 14 stycznia 1979 r. prof. Eugeniusz Geppert zmarł, Karol jr poświęcił mu obszerniejsze wspomnienie. W *Dzienniku wypadków* zapisał:

[. . .] ożywił życie artystyczne Krakowa w okresie lat trzydziestych. Nie bez błędów był w postępowaniu, ale równocześnie był człowiekiem dużej kultury umysłowej i żywej tradycji. Był bezgranicznie oddany sztuce. Ambicja, namiętność, temperament kierowały jego ataki przeciw wszystkim, którzy nie podzielali jego poglądów. Za Geppertem stał Zbigniew Pronaszko⁶⁷, Krcha⁶⁸, Adolf Szyszko-Bohusz⁶⁹, gdy w 1933 i 1934 nieprzytomnie atakowali Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych. Owe ataki zakończyły się samobójczą śmiercią Artura Schrödera⁷⁰. Wtedy krakowska grupa postimpresjonistów uspokoiła się i przycichła, gdyż opinia środowiska zwróciła się przeciw nim. Po wojnie (1945) wódz grupy Zbigniew Pronaszko i Eibisch⁷¹ zostali mianowani profesorami Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, a Geppert wyjechał do Wrocławia, aby tam zorganizować Wyższą Szkołę Sztuk Plastycznych. (. . .) Mam wrażenie (z rozmów z nim), że wyjazd Gepperta z Krakowa w 1945 roku i osiedlenie się we Wrocławiu – pustym i zrujnowanym – było podyktowane między innymi jego namiętnymi i drażniącymi wystąpieniami w Krakowie. (. . .) Wrocław wpłynął dobrze na sztukę Gepperta. Pracowity, czynny, chłonny. Jego nieco naśladowczy charakter artystyczny rozwinął się. Porzucił dawną manierę, zwrócił się raczej do stylu Matisse'a⁷². Z tego okresu pochodzi jego kilka bardzo dobrych obrazów. Podobnie jak Tymon Niesiołowski⁷³ w Toruniu, tak i Geppert zawsze opierał się o kogoś, o jakiś kierunek. Ale cokolwiek bądź, był artystą wykształconym, znającym swój fach⁷⁴.

maluje, pisze książki i artykuły o tematyce kulinarnej, tłumaczy z języka litewskiego i angielskiego”; Biruta Markuza (b.d.).

⁶⁷ Zbigniew Pronaszko (1885–1958). Zob. Blum (1983); Zbigniew Pronaszko (b.d.).

⁶⁸ Emil Krcha (1894–1972); zob. Krcha Emil (b.d.).

⁶⁹ Adolf Szyszko-Bohusz (1883–1948); zob. Gaczoł (2006).

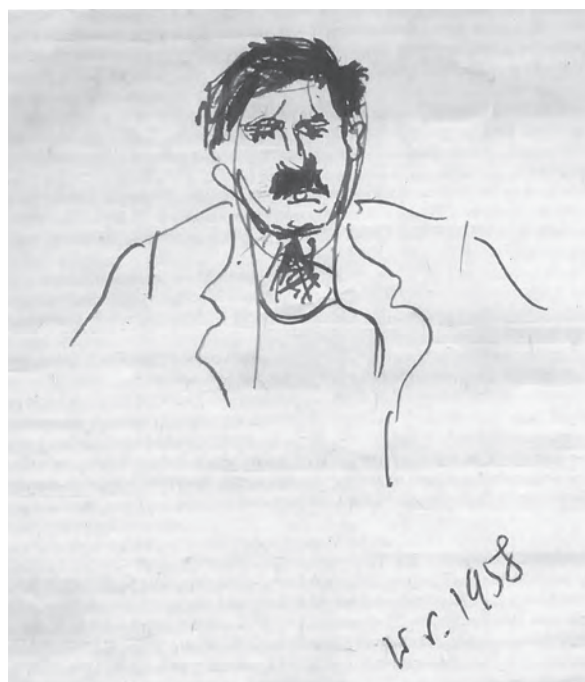
⁷⁰ Zob. Schroeder (1994: 637).

⁷¹ Eugeniusz Eibisch (1896–1987); zob. Estreicher jr (2013: 485–486, 16 sierpnia 1979).

⁷² Henri Matisse (1869–1954). Zob. Crepaldi (1998); Dominika (2011).

⁷³ Tymon Niesiołowski (1882–1965); zob. Brakoniecki, Kotłowski, Lechowicz (1989).

⁷⁴ Estreicher jr (2004: 356–357, 14 stycznia 1979).

Il. 3 Portret prof. Karola Estreichera jra wykonany podczas wykładu w 1958 r. przez studenta PWSSP we Wrocławiu. Za: Estreicher jr (2002: 602)

Il. 4 Prof. Karol Estreicher jr z prof. Stanisławem Dawskim w Pałacu Sztuki TPSP w 1960 r. Autor nieznan. Za: Estreicher jr (2002: 701)

Z żalem wspominał także prof. Władysława Czaplińskiego (1905–1981) – historyka z Uniwersytetu Wrocławskiego, z którym działał w zarządzie PEN-klubu w Warszawie. „Był to człowiek zgaszony, milczący, ale bystro przyglądający się nam wszystkim. Dziś rozumiem, że nie miał zdrowia i stąd płynęła ta jego rezerwa⁷⁵.”

Stanisława Dawskiego⁷⁶ i jego żonę Marię Stanisławę, prof. Estreicher wspierał także w 1968 r. i latach następnych – gdy stali się obiektem nagonki antysemickiej⁷⁷ ze strony władz PRL.

Będąc profesorem Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych we Wrocławiu, Karol Estreicher jr prowadził także działania rewindykacyjne w Niemczech w sierpniu 1960, poruszając z archiwistami NRD w Lipsku sprawy związane z restytucją archiwaliów z Poznania, Szczecina i Wrocławia⁷⁸. Zajmując się rewindykacjami na zachodzie Europy, z wielkim

zainteresowaniem wysłuchał wykładu Stefana Męcarskiego (1895–1985)⁷⁹ z Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie w Londynie w „Radiu Wolna Europa” o losach zbiorów polskich we Lwowie. W *Dzienniku wypadków* zanotował:

Tragedia zbiorów lwowskich. Dwaj okupanci. Komasacja i koncentracja. Lwowska filia Akademii Nauk w Kijowie – Ossolineum. Dezintegracja zbiorów. W latach 1947 i 48 „dar dla społeczeństwa polskiego”. Nie ma dokumentacji co zostało, a co przyszło. Nie przekazano inwentarzy. Część zbiorów znalazła się we Wrocławiu. 50% rękopisów, brak monet i map. Z 25 000 rycin ze zbiorów Grafiki Pawlikowskiego we Wrocławiu jest 1600 pozycji – 5%. Jest specjalny katalog. Większość została we Lwowie. Muzeum Lubomirskich zostało zlikwidowane. Nie ma śladu. Muzea lwowskie zostały zreformowane na wzór marksistowskich. Zrusyfikowane. Ossolineum, obecnie Państwowa Biblioteka Naukowa – razem z Ukraińską Akademią Nauk – podporządkowane są Moskwie. Lwowskie Ossolineum zdegradowano. We Wrocławiu w 1967 odbyła się sesja Ossolineum – domagali się mikrofilmów⁸⁰.

Interesował się Karol jr także odnawianiem zabytków wrocławskich, których renowacje przeprowadzali jego uczniowie – małżeństwo Pilchowic⁸¹ – Józef (ur. 1932) i jego żona Krystyna z Mączyńskich, której Karol jr był recenzentem w przewodzie doktorskim w 1969 r.⁸² Poprzez Pilchów starał się o posadę konserwatora

⁷⁵ Estreicher jr (2013: 482, 5 lutego 1983).

⁷⁶ „Wieloletnia praca pedagogiczna Stanisława Dawskiego towarzyszyła równolegle jego sztuce: intensywnej i równie wielokierunkowej. Zrozumieniu rytmu, kierunku i całokształtu jego działań w zakresie malarstwa, grafiki i innych gatunków, świetnie sprzyja zdanie Karola Estreichera, który miał powiedzieć, iż: »Dawski nie odtwarza tego, co widzi, ale szuka syntezy zjawisk«, Jarosz (2006: 13).

⁷⁷ Karol Estreicher jr jeszcze przed wojną stanowczo przeciwstawiał się nagonkom antysemickim w Krakowie. Siostrzeniec prof. Stanisław Grzybowski (ur. 1930) wspominał: „Pani Helena Wereszycka [z domu Waniczek (1907–1995) – D. M.], znająca go [Karola jr. – D. M.] jeszcze z lat studiów, opowiadała jak zatrzymany przez endecką dziewczę u wrót żydowskiego, biednego sklepiku słowami: »Wiecie kolego, jak się nazywa taki, co kupuje u Żyda?« odpalił z miejsca: »A wiecie koleżanko, jak się nazywa taka, co zaczepia nieznanym mężczyzną na ulicy?«. Grzybowski (2007: 11); Matelski (2011: 111–127). Postawy endeckie wśród profesorów UJ były wówczas dominujące i miały zasadniczy wpływ na studentów. Zob. Dybiec (2000: 144–158). Na 529 pracowników naukowych UJ (w tym 141 profesorów) w dwudziestolecie międzywojennym było zaledwie 14 osób pochodzenia żydowskiego: 1) prof. zw. Leon Sternbach (1864–1940) – filolog klasyczny, 2) prof. zw. Rafał Taubenschlag (1881–1958) – prawo rzymskie, 3) prof. n. Józef Feldman (1889–1946) – historyk nowożytny, 4) prof. Ferdinand Zweig (1896–1969) – ekonomia polityczna, 5) prof. Alfred Rosenblatt (1880–1947) – matematyk, 6) doc. Wiktor Rudolf Ormicki (1898–1941) – geograf, 7) doc. Joachim Metallman (1889–1942) – przyrodnik, 8) doc. Hilary Lachs (1881–1943) – elektrochemik, 9) doc. Laura Kaufman (1889–1972) – zoolog, 10) dr Benzion Katz (1907–1968) – orientalista, 11) dr Zofia Ameisenowa (1897–1967) – historyk sztuki, 12) mgr Maria Einhorn (1915–1998) – pedagogika, 13) dr med. Józef Birkenfeld (1904–1933) – chirurg, 14) dr med. Julian Aleksandrowicz (1908–1988) – bioptyk szpiku. Zob. Waltoś (2004: 162, 166–167); a także: 15) prof. chemii Julian Schramm (1852–1926); zob. Brzozowski (1994: 626).

⁷⁸ Estreicher jr (2002: 742, 1 sierpnia 1960). Zob. Matelski (2007: 215–236).

⁷⁹ Zob. Męcarski (2011).

⁸⁰ Estreicher jr (2004: 742, 9 lutego 1969). Zob. szerzej: Matelski (2003; 2016: 99–138); Ogórek (2017).

⁸¹ „Pilchowa opowiadała, że na wiosnę, gdy Gomułka miał przyjechać do Wrocławia na uroczystości 15-lecia przyłączenia miasta do Polski, zwrócono się poufnie do konserwatora, aby z kościoła Bernardynów zdjąć na parę dni rusztowanie, robotników zaś, zajętych pokrywaniem dachu nawy bocznej zatrudnić gdzie indziej. Gomułka nie znosi widoku odnawianych kościołów”. Estreicher jr (2002: 770, 2 listopad 1960). Zob. *Mączyńska-Pilch, Pilch (1962); Mączyńska-Pilch (1963); Pilch (1978); Pilch (2008); Pilch (2001)*.

⁸² „Od rana (8.45) doktorat na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Nastrój przyjemny. Doktorantka, pani Krystyna Mączyńska-Pilchowa jest sympatyczna, dobrze przygotowana. To ona, przed laty, napisała do Dobrowolskiego [Tadeusza (1899–1984)] jakąś stalinowską pracę, którą odrzuciłem. Teraz napisała dobrą, poważną pracę na temat Tympanonu Ołbińskiego. Prodiękan Zlat [Mieczysław (1927–2014)], promotor Świechowski [Zygmunt (1920–2015)] – obiad z Pilchami. Nastrój bardzo miły, pełen wzajemnej życzliwości. Jestem tak przyzwyczajony do wrogości w Krakowie, wśród historyków sztuki, a zwłaszcza wobec mnie, że tu wprost wierzyć mi się nie chciało, że ktoś

Il. 5 Profesorowie i grupa studencka z PWSSP, Wrocław, 1960; drugi od lewej rektor PWSSP, prof. Stanisław Dawski, piąty od lewej prof. Karol Estreicher jr. Autor fotografii nieznany. Za: Estreicher jr (2002: 572)

we Wrocławiu dla swego wychowanka z PWSSP Zenona Bradke (1929–2007)⁸³ (il. 5).

Wobec wprowadzenia przez Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego ankiety mającej wyeliminować wieloletowość profesorów i docentów, prof. Karol Estreicher jr zatrudniony na pierwszym etacie w Uniwersytecie Jagiellońskim oraz na pół etatu w Polskiej Akademii Nauk (opracowywanie Bibliografii Polskiej XIX w.), w dniu 2 grudnia 1960 r. zrezygnował z końcem roku akademickiego 1960/1961 z pracy na etatach profesorskich w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie (wykłady z historii sztuki) oraz w Państwowej Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych we Wrocławiu⁸⁴.

może mnie traktować życzliwie. Przynajmniej na zewnątrz”; Estreicher jr (2004: 391, 14 maja 1969).

⁸³ „Wpadł na jeden dzień mój uczeń Zenon Bradke [sic!] z Wrocławia, bardzo miły człowiek. Jego żona kończy w Poznaniu historię sztuki, chce po mężu pracować w urzędzie konserwatorskim, a on chce się poświęcić odnawianiu zabytków”; Estreicher jr (2003: 71, 3 maja 1961).

⁸⁴ „Nie warto mi utrzymywać posady za 300 złotych, ani tu [WSP w Krakowie – D. M.], ani we Wrocławiu [PWSSP – D. M.]. Obu muszę się zrzec, żeby nie figurować w ankiecie”; Estreicher jr (2002: 781, 2 grudnia 1960).

Chociaż rektorów na Uniwersytecie Jagiellońskim – Stefana Grzybowskiego (szwagra swojej siostry Krystyny z Estreicherów Grzybowskiej) i Kazimierza Lepszego – 8 czerwca 1962 r. zaszantażował możliwością odejścia na pierwszy etat do Wrocławia⁸⁵, co zniweczyłoby oddanie Collegium Maius UJ na 600-lecie Uniwersytetu w 1964 r.

*

Ziemie Zachodnie i Północne Polski, uzyskane w 1945 r., były cały czas obecne w twórczości prof. Karola Estreichera jr. Jeszcze przed II wojną światową wspierał Polaków w nazistowskich Niemczech, wysyłając im książki oraz jeżdżąc z wykładami o polskości tych ziem.

W czasie II wojny światowej – działając w strukturach rządu polskiego na uchodźstwie w Angers (Francja) i Londynie (Anglia) – cały czas odnotowywał jako kierownik Biura Rewindykacji Strat Kulturalnych niemieckie grabieże

⁸⁵ „O 14.30 byłem u dwóch rektorów – Stefana Grzybowskiego i Kazimierza Lepszego. Znowu nie mieli dla mnie czasu. Powiedziałem im, że myślę serio o Wrocławiu i że raczej wolę przeniesienie mnie z Krakowa niż zgodę na ciągłe prześladowanie mnie”; Estreicher jr (2003: 247, 8 czerwca 1962).

polskiego dziedzictwa kultury; a po zakończeniu wojny jeździł do Niemiec aby odzyskać skradzione polonica, w tym dotyczące Wrocławia i innych miast Ziem Zachodnich i Północnych Polski.

Karol Estreicher jr. zajęcia na PWSSP we Wrocławiu prowadził w latach 1951–1961 za rektoratów prof. Mieczysława Pawełki (1950–1952) i prof. Stanisława Dawskiego (1962–1965), choć inicjatorem jego zatrudnienia byli architekt Marcin Bukowski (1902–1987) i prof. Eugeniusz Geppert (1890–1999). Eugeniusz Geppert był od 1950 r. radnym Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu⁸⁶, co miało także nie miały wpływu na Karola Estreichera jr., który w 1954 r. zdecydował się – także na usilne prośby Józefa Cyrankiewicza – na objęcie przewodnictwa Frontu Narodowego w Krakowie w latach 1954–1956.

Nawet po rezygnacji z profesury na PWSSP we Wrocławiu, wymuszonej przez władze warszawskie akcją jednoetatowości (gdy przyszło wybierać między Wrocławiem a Almae Matris Jagiellonica Cracoviensis – wybór był oczywisty), nadal utrzymywał bliskie kontakty z kolegami z Wrocławia, organizując wystawy ich prac w grodzie u stóp Wawelu w Pałacu Sztuki przy placu Szczepańskim 4, jako prezes Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie. Z sentymentem na łamach *Dziennika wypadków* wspominał wspaniałą atmosferę stworzoną wokół niego przez pracowników i studentów Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych we Wrocławiu.

Bibliografia

- Banaś 1996 = Paweł Banaś, *PWSSP – szkic do portretu*, w: *Szkice z pamięci. Monografia uczelni*, cz. I, red. A. Saj, Akademia Sztuk Pięknych, Wrocław 1996: 9–15.
- Becela i in. 1984 = Lidia Becela i in. (red.), *Kto jest kim w Polsce 1984. Informator biograficzny*, „Interpress”, Warszawa 1984.
- Biruta Markuza b.d. = „Biruta Markuza”, w: *Lubimyczytać.pl*, b.d., <http://lubimyczytac.pl/autor/29669/biruta-markuza> (data dostępu: 15 marca 2016).
- Blum 1983 = Helena Blum, *Zbigniew Pronaszko*, Warszawa 1983.
- Bogna 2015 = Bogna, „Maria Dawska i Stanisław Dawski”, w: *Moje cmentarze. . .*, (12 marca 2015), <http://mojecmentarze.blogspot.com/2015/03/maria-dawska-i-stanislaw-dawski.html> (data dostępu: 15 marca 2016).

- Brakoniecki, Kotłowski Lechowicz 1989 = Kazimierz Brakoniecki, Jan Kotłowski, Lech Lechowicz, *Wileńskie środowisko artystyczne 1919–1945*, Olsztyn 1989.
- Brzozowski 1994 = Stanisław Marian Brzozowski, „Julian Schramm (1852–1926)”, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35, IH PAN, UJ, Warszawa, Kraków 1994, s. 626–627.
- Crepaldi 1998 = Giampaolo Crepaldi, *Matisse*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1998.
- Dmochowska 2011 = Lila Dmochowska, „Stanisław Dawski – abstrakcja w skali 1:1”, *Format*, 61 (2011): 92–95.
- Dobrowolski 1954 = Władysław Dobrowolski, „Na trupach plagiatu”, *Dziennik Polski*, 206 (29–30 sierpnia 1954).
- Dominika 2011 = Dominika [b.n.], „Henri Matisse”, w: *Magazynsztuki.pl*, (29 kwietnia 2011), <http://www.magazynsztuki.pl/henri-matisse> (data dostępu: 15 marca 2016).
- Dybiec 2000 = Julian Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków 2000.
- Dwornik-Gutowska b.d. = Ewa Dwornik-Gutowska, „Włodzimierz Sawulak (1906–1980)”, w: *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, b.d., <http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/wlodzimierz-sawulak> (data dostępu: 15 marca 2016).
- Estreicher jr 1956 = Karol Estreicher jr, „O sztuce Dawskiego”, *Słowo Polskie*, (marzec 1956): 3.
- Estreicher jr 2001 = Karol Estreicher jr, *Dziennik wypadków*, t. 1: 1939–1945, red. Anna M. Joniak, Zbigniew K. Witek, Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, Kraków 2001.
- Estreicher jr 2002 = Karol Estreicher jr, *Dziennik wypadków*, t. 2: 1946–1960, red. Anna M. Joniak, Zbigniew K. Witek, Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, Kraków 2002.
- Estreicher jr 2003 = Karol Estreicher jr, *Dziennik wypadków*, t. 3: 1961–1966, red. Anna M. Joniak, Zbigniew K. Witek, Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, Kraków 2003.
- Estreicher jr 2004 = Karol Estreicher jr, *Dziennik wypadków*, t. 4: 1967–1972, red. Anna M. Joniak, Zbigniew K. Witek, Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, Kraków 2004.
- Estreicher jr 2006 = Karol Estreicher jr, *Dziennik wypadków*, t. 5: 1973–1977, red. Anna M. Joniak, Zbigniew K. Witek, Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, Kraków 2006.
- Estreicher jr 2013 = Karol Estreicher jr, *Dziennik wypadków*, t. 7, cz. 1: 1981–1984, red. Anna M. Joniak, Zbigniew K. Witek, konsultacja historyczna: Dariusz Matelski, Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, Kraków 2013 (druk 2014).
- Estreicher jr 2015a = Karol Estreicher jr, *Dziennik wypadków*, t. 1: 1939–1945 – *Kalendarium rewindykacji*, oprac. D. Matelski, w: *Dokumenty rewindykacji dóbr kultury zrabowanych przez Niemców*

⁸⁶ Harasimowicz (2000).

- w latach 1939–1944 z archiwum Karola Estreichera jr. największego rewindykatora w historii Europy (1939–1975), red. Zbigniew K. Witek, konsultacja historyczna Dariusz Matelski, Kraków 2015: 35–106.
- Estreicher jr 2015b = Karol Estreicher jr, *Dziennik wypadków*, t. 2: 1946–1960 – *Kalendarium rewindykacji*, oprac. Dariusz Matelski, w: *Dokumenty rewindykacji dóbr kultury zrabowanych przez Niemców w latach 1939–1944 z archiwum Karola Estreichera jr. największego rewindykatora w historii Europy (1939–1975)*, red. Zbigniew K. Witek, konsultacja historyczna Dariusz Matelski, Kraków 2015: 107–146.
- Format 2006 = *Format*, 50 (2006), http://www.dbc.wroc.pl/Content/1833/format_2006_50.pdf (data dostępu: 10 marca 2016).
- Gaczoł 2006 = Andrzej Gaczoł, „Szyszko-Bohusz Adolf”, w: *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 2, red. H. Kondziela, H. Krzyżanowska, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2006.
- gc b.d. = gc, „Marcin Bukowski (1902–1987)”, w: *Dolnośląskość.pl*, (b.d.), <http://dolnoslaskosc.pl/marcin-bukowski-1902-1987,723.html> (data dostępu: 15 marca 2016).
- Grzybowski 2007 = Stanisław Grzybowski, „Karol Estreicher młodszy – czyli wspomnienia rodzinne”, w: *Karol Estreicher (1906–1984)*, t. 2: *Losy spuścizny*, red. Zbigniew K. Witek, Kraków 2007: 11–16.
- Harasimowicz 2000 = Jan Harasimowicz (red.), *Encyklopedia Wrocławia*, Wrocław 2000.
- Harasimowicz, Suleja 2006 = Jan Harasimowicz, Włodzimierz Suleja (red.), *Encyklopedia Wrocławia*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2006 (wyd. 3).
- Janota 1972 = Andrzej Janota (red.), *Artyści plastycy okręgu warszawskiego 1945–1970. Słownik*, Warszawa 1972.
- Jasińska 2014 = Kamila Jasińska, „Półwiecze wrocławskiego symbolu niezłomności profesorów lwowskich – kulisy”, w: *Uniwersytet Wrocławski*, (2 października 2014), <http://uni.wroc.pl/wiadomo%C5%9Bci/historia/p%C3%B3%C5%82wiecze-wroc%C5%82awskiego-symbolu-niez%C5%82omno%C5%9Bci-profesor%C3%B3w-lwowskich-%E2%80%93-kulisy> (data dostępu: 15 marca 2016).
- Jendryczko 2001 = Małgorzata Jendryczko (red.), *Słownik malarzy polskich. Od dwudziestolecia międzywojennego do końca XX wieku*, Warszawa 2001.
- Jurecki 2016 = Wywiad red. Krzysztofa Jureckiego w 2001 r. z Natalią Lach-Lachowicz [<http://www.nataliall.com/interpretations/57>] (data dostępu: 10 marca 2016)
- Kowalski 1986 = Wojciech Kowalski, „Udział Karola Estreichera w alianckich przygotowaniach do restytucji dzieł sztuki zagrabionych w czasie II wojny światowej”, *Muzealnictwo*, 30 (1986): 24–34.
- Kłodziński 1975 = Stanisław Kłodziński, „Teresa Lasocka-Estreicher [(1905–1974)]”, *Przegląd Lekarski*, 32/1 (1975): 204–205.
- Krzetuska-Geppert b.d. = „Krzetuska-Geppert Hanna (1903–1999)”, w: *Związek Polskich Artystów Plastyków Okręg Wrocławski*, (b.d.), <http://www.zpap.wroclaw.pl/krzetuska-geppert-hanna-malarstwo> (data dostępu: 15 marca 2016).
- Kucharz, Olszok 2012 = Eugeniusz J. Kucharz, Iwona B. Olszok, „Professor Stanislaus Szpilczyński – Life and Achievements of the Polish Historian of Medicine” (Profesor Stanisław Szpilczyński – życie i osiągnięcia polskiego historyka medycyny), *Archiwum Historii Filozofii Medycyny*, 75/1 (2012): 108–116.
- Matelski 1996 = Dariusz Matelski, „Kościół katolicki wobec Ziem Zachodnich i Północnych Polski (1945–1995)”, w: *Pomorze trudna ojczyzna? Kształowanie się nowej tożsamości 1945–1995*, red. Andrzej Sakson, Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, Poznań 1996: 101–129.
- Matelski 1999 = Dariusz Matelski, *Niemcy w Polsce w XX wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Poznań 1999.
- Matelski 2003 = Dariusz Matelski, *Losy polskich dóbr kultury w Rosji i ZSRR. Archiwa – księgozbiory – dzieła sztuki – pomniki*, Poznań 2003.
- Matelski 2007 = Dariusz Matelski, *Polityka Niemiec wobec polskich dóbr kultury w XX wieku*, Toruń 2007 (wyd. 2 popr.).
- Matelski 2012a = Dariusz Matelski, „Lata szkolne i działalność naukowa w okresie Drugiej Rzeczypospolitej Karola Estreichera jr. (1906–1984)”, w: *Polski misjonarz na ziemi argentyńskiej. Studia historyczne i politologiczne. Tom dedykowany ojcu doktorowi Antoniemu Herkulanowi Wróblowi OFM*, red. Marek Szczerbiński, Krzysztof Wasilewski, Gorzów Wielkopolski 2011: 111–127; przedruk w: *Nie od razu Kraków zbudowano*, Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, Kraków 2012, płyta DVD nr 1.
- Matelski 2017 = Dariusz Matelski, *Karol Estreicher jr 1906–1984 – biografia wielkiego Polaka*, t. 2 (1939–1945), Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie, Kraków 2017.
- Matelski 2018 = Dariusz Matelski, *Karol Estreicher jr 1906–1984 – biografia wielkiego Polaka*, t. 3 (1945–1954), Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie, Kraków 2018.
- Krcha Emil b.d. = „Krcha Emil”, w: *Galeria sztuki Attis Ryszard Lachman*, b.d., <http://www.galeria-attis.pl/artysta/krcha> (data dostępu: 15 marca 2016).
- Matelski 2012b = Dariusz Matelski, „Ostatni tydzień pokoju w sierpniu 1939 r. w świetle wspomnień Karola Estreichera juniora z roku 1940”, *Teki Archiwalne – seria nowa*, 11/33 (2012): 191–208.

- Matelski 2013a = Dariusz Matelski, „Kresy Południowo-Wschodnie Drugiej Rzeczypospolitej we wrześniu 1939 r. w świetle wspomnień Karola Estreichera jr. (1906–1984)”, w: *Karol Estreicher jr, Dziennik wypadków*, t. 6: 1978–1980, red. Zbigniew K. Witek, konsultacja historyczna Dariusz Matelski, Pałac Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie, Kraków 2013 (druk 2014): 691–834.
- Matelski 2013b = Dariusz Matelski, „Karol Estreicher jr – biografia do 1939 roku”, w: *Karol Estreicher jr, Dziennik wypadków*, t. 7, cz. 2, red. Zbigniew K. Witek, konsultacja historyczna Dariusz Matelski, Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, Kraków 2013 (druk 2014): 67–146.
- Matelski 2015 = Dariusz Matelski, „Spory wokół ewakuacji i grabieży Ołtarza Mariackiego w latach II wojny światowej”, w: *Dokumenty rewindykacji dóbr kultury zrabowanych przez Niemców w latach 1939–1944 z archiwum Karola Estreichera jr. największego rewindykatora w historii Europy (1939–1975)*, red. Zbigniew K. Witek, konsultacja historyczna Dariusz Matelski, Pałac Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie, Kraków 2015: 147–165.
- Matelski 2016a = Dariusz Matelski, „Losy polskiego dziedzictwa kultury na radzieckiej Ukrainie (1922–1991), cz. 1: 1922–1945”, *Nowa Polityka Wschodnia*, 1/8 (2016): 99–138;
- Matelski 2016b = Dariusz Matelski, „Losy polskiego dziedzictwa kultury na radzieckiej Ukrainie (1922–1991), cz. 2: 1945–1991”, *Nowa Polityka Wschodnia*, 2/9 (2016).
- Matelski 2016 c = Matelski Dariusz, *Karol Estreicher jr 1906–1984 – biografia wielkiego Polaka*, t. 1 (do 1939 roku), Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie, Kraków 2016.
- Mączyńska-Pilch 1963 = Krystyna Mączyńska-Pilch, *Cenniejsze zabytki województwa wrocławskiego*, Wrocław 1963.
- Mączyńska-Pilch, Pilch 1962 = Krystyna Mączyńska-Pilch, Józef Pilch, *Zabytki Dolnego Śląska*, Wrocław 1962.
- Maria Dawska b.d. = „Maria Dawska (1909 Tłumacz k. Stanisławowa – 1993 Warszawa)”, *Desa.pl*, (b.d.), <http://www.desa.pl/pl/authors/224/maria-dawska> (data dostępu: 15 marca 2016).
- MękarSKI 2011 = Artur MękarSKI, *Między historiozoologią a polityką. Historiografia Polski Ludowej w opiniach i komentarzach historyków i publicystów emigracyjnych 1945–1989*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2011.
- Michałowski Borys b.d. = „Michałowski Borys”, *Wrocławskie środowisko akademickie, twórcy i ich uczniowie*, (b.d.), <http://wsa.dbc.wroc.pl/biogramy/dane/342.html> (data dostępu: 15 marca 2016).
- Nawrocki b.d. = Stanisław Nawrocki, *Anatol Listowski (1904–1987), Polska Akademia Nauk Oddział w Lublinie*, (b.d.), http://www.pan-ol.lublin.pl/biul_3/AL.htm (data dostępu: 15 marca 2016).
- Nekrolog 1979 = „Nekrolog Eugeniusza Gepperta”, *Kurier Polski*, 11 (16 stycznia 1979): 2.
- Ogórek 2017 = Magdalena Ogórek, *Lista Wächtera. Generał SS, który ograł Kraków. Gdzie zniknęły polskie dzieła sztuki?*, Zona Zero, Warszawa 2017
- Paczyńska 2013 = Irena Paczyńska, *Grypsy z Konzentrationslager Auschwitz Józefa Cyrankiewicza i Stanisława Kłodzińskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.
- Pawełko Mieczysław b.d. = „Pawełko Mieczysław (1908 Zakopane – 1962 Wrocław)”, *Wrocławskie środowisko akademickie, twórcy i ich uczniowie*, (b.d.), <http://wsa.dbc.wroc.pl/biogramy/index.html> (data dostępu: 15 marca 2016).
- Pijaczewska 1991 = Irena Pijaczewska, „Wspomnienie o Profesorze”, *Format*, 2/3 (1991): 62.
- Pilch 1978 = Józef Pilch, *Zabytki architektury Dolnego Śląska*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978.
- Pilch 2008 = Józef Pilch, *Leksykon zabytków architektury Górnego Śląska*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 2008.
- Połuszejko 2001 = Grażyna Połuszejko, *Obco brzmiące nazwisko będzie nosił. . . – rodzina Longchamps de Bérier*, kat. wyst., Muzeum Lubelskie, Lublin 2011.
- Porada 2014 = Zbigniew Porada, *Olimpijczycy z krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych*, Akademia Sztuk Pięknych im. Jana Matejki, Kraków 2014.
- Prętczyński 2005 = Zenon Prętczyński, *Wspomnienia o profesorach Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej (z lat studiów 1947–1952)*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2005, http://www.dbc.wroc.pl/Content/1146/pretczynski_wspomnienia.pdf (data dostępu: 15 marca 2016).
- Prof. arch. Marcin Bukowski (2013) = „Prof. arch. Marcin Bukowski”, *In memoriam. Pamięci architektów polskich*, (13 października 2013), http://www.inmemoriam.architektsarp.pl/pokaz/marcin_bukowski,3336 (data dostępu: 15 marca 2016).
- Przyłęcki 1990 = Przyłęcki Mirosław, „Wspomnienie o Marcinie Bukowskim (1902–1987)”, *Ochrona Zabytków*, 43/2 (1990): 96–98.
- Rezler 1994 = Marek Rezler, „Sylwetki zasłużonych poznaniaków. Biogramy historyczne”, w: *Wielka Księga Miasta Poznania*, Koziółki Poznańskie, Poznań 1994: 733.
- Schroeder 1994 = „Schroeder Artur Władysław (1881–1934)”, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35, z. 4, Warszawa 1994: 637.
- Stachowski 2000 = Antoni Henryk Stachowski (red.), *Encyklopedia Krakowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 2000.
- Steckiewicz (2006) = Sabina Steckiewicz (oprac.), „Akademia Sztuk Pięknych we Wrocławiu”, *Culture.pl*, (grudzień 2006), <http://culture.pl>

- pl/pl/miejsce/akademia-sztuk-pieknych-we-wroclawiu (data dostępu: 10 marca 2016).
- Suma b.d. = Tomasz Suma (red.), „Stanisław Szpilczyński”, *Ekslibris polski. Historia, sztuka, kolekcjonerstwo, popularyzacja*, (b.d.), http://ekslibrispolski.pl/?page_id=2486 (data dostępu: 15 marca 2016).
- Tchórzewski 2006 = Jerzy Tchórzewski, *Świadectwo oczu. Wspomnienia z lat 1946–1957*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.
- Ulewicz 2004 = Tadeusz Ulewicz „Nad *Dziennikiem* pamiętnikarskim Karola Estreichera mł. (przemówienie na posiedzeniu Wydziału Filologicznego PAU)”, w: Karol Estreicher jr, *Dziennik wypadków*, t. 4: 1967–1972, red. Anna M. Joniak, Zbigniew K. Witek, Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, Kraków 2004.
- Waltoś 2004 = Stanisław Waltoś, *Na tropach doktora Fausta i inne szkice*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2004.
- Wincze 1978 = Władysław Wincze, „Stanisław Pękalski”, *Odra*, 2 (1978).
- Witek 2007 = Zbigniew K. Witek, *Karol Estreicher jr (1906–1984)*, t. 3: *Życie po życiu*, Kraków 2007.
- Witold Chomicz 2009 = Witold Chomicz, *Nasza Chomiczówka*, (maj 2009), http://www.naszachomiczowka.pl/index.php?menu=chomiczowka&submenu=rodzina_chomiczow&p=notatki/rodzina_chomiczow/witold_chomicz.html (data dostępu: 15 marca 2016).
- Włodzimierz Sawulak b.d. = „Włodzimierz Sawulak”, *Artinfo.pl*, (b.d.), <http://www.artinfo.pl/pl/wizytowki/artysty/10485> (data dostępu: 15 marca 2016).
- Zbigniew Pronaszko b.d. = „Zbigniew Pronaszko (1885 Derebczyn – 1958 Kraków)”, *Desa.pl*, (b.d.), <http://www.desa.pl/pl/authors/1079/zbigniew-pronaszko> (data dostępu: 15 marca 2016).

Summary

Efforts of prof. Karol Estreicher jr. to educate youth in Wrocław in the years 1951–1961 and to revindicate the cultural heritage of the Western and Northern Lands of Poland

Professor Karol Rafał Estreicher Jr (1906–1984) was one of the most eminent Polish art historians. As a secretary of general Władysław Sikorski in Angers and London he found and rescued many Polish national treasures stolen during the war. He continued his search and hunting for the lost heritage after the war and in the years 1945–1948 he carried out eight revindication procedures in Germany (bringing back to Krakow, among others, the Altar of St. Mary by Veit Stoss and the Lady with the Ermine by Leonardo), renovated the Collegium Maius – the oldest preserved building of the Jagiellonian University (where he organized a museum); he also continued publishing Polish Bibliographies, a project undertaken by his grandfather. He was a professor at the Jagiellonian University (1948–1984) and the State Higher School of Fine Arts in Wrocław (where he taught art history in the years 1951–1961). Although connected strongly with Krakow, Estreicher Jr was very pleased with his cooperation with Wrocław. He was acquainted with Eugeniusz Geppert, a rector of SHSFA and Stanisław Dawski and his wife Maria, both professors at the school. He used to arrive in Wrocław by train for three days and lectured there in the auditorium for students. In his *Diary* (Volumes I–VII, Kraków 2001–2013) he looked back on his work in Wrocław with great sentiment, shedding light on many interesting and forgotten events.